

РИНКОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ІНСТИТУТУ АГРАРНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ

Розглянуто сутність категорії «інститут зайнятості сільського населення». Визначено основні напрями ринкових перетворень у сфері зайнятості сільського населення в умовах реформування аграрного сектору економіки України.

Рассмотрена сущность категории «институт занятости сельского населения». Определены основные направления рыночных преобразований в сфере занятости сельского населения в условиях реформирования аграрного сектора экономики Украины.

The essence category «institute of employment of rural population» is considered. The main tendency of the market transformation in sphere employment of rural population in conditions of reformation agrarian sector economics in Ukraine are defined.

Ключові слова. Інститут, інституції, інституціоналізація, інститут зайнятості сільського населення.

Ключевые слова. Институт, институции, институционализация, институт занятости сельского населения.

Key words. Institute, institutes, institutionalization, institute employment of rural population.

Вступ. Економічна наука не стоїть осторонь вирішення проблеми подолання безробіття, забезпечення повної, ефективної зайнятості працездатного населення, що є одним з першочергових завдань побудови соціально-орієнтованої ринкової економіки в Україні. Питання праці, робочої сили, зайнятості були чи не найпершими, і найголовнішими питаннями наукового пошуку у працях вчених усіх часів, починаючи від мислителів стародавньої Греції і до вчених економістів сьогодення. У сучасній вітчизняній економічній науці значний внесок у дослідження проблем зайнятості зробили вчені економісти: І. Бандур, Д. Богиня, В. Васильченко, А. Гальчинський, В. Геєць, О. Грішнова, М. Долішній, Т. Заяць, С. Злупко, А. Колот, Е. Лібанова, Л. Лісогор, В. Онікієнко, В. Петюх, С. Трубич та ін.

Проблемам забезпечення ефективної зайнятості сільського населення присвячено праці відомих учених аграрників: В. Андрійчука, А. Бабенка, О. Булавки, І. Гнибіденка, В. Дієсперова, Ю. Краснова, Г. Купалової, М. Маліка, І. Прокопи, П. Саблука, О. Шпикуляка, В. Юрчишина, К. Якуби та ін.

Постановка завдання. Разом з тим, попри численні праці присвячені досліджуваній тематиці, недостатньо опрацьованими, залишаються інституціональні аспекти забезпечення зайнятості сільського населення. Зазначене й визначило мету даної наукової роботи.

Результати дослідження. З'ясовуючи сутність інституціональної природи зайнятості слід зупинитися на таких категоріях, як: «інститут», «інституція», «інституціоналізм». Останній, як напрямок економічної теорії, виокремився у кінці ХІХ на початку ХХ століття, його засновниками прийнято вважати американських економістів Т. Веблена, Д. Коммонса, У. Мітчела, угорського економіста Дж. Гобсона. Інституціоналізм явив собою синтез економічних наук з іншими суспільними науками (соціологією, політологією, правом та іншими) і цим значно розширив можливості економічного аналізу процесів і явищ економічного буття. Поняття

«інституція» та «інститут» почали означати явища як економічні, так і не економічні, такі як держава, законодавство, суспільні організації та структури, звичаї, родину тощо. Характерною рисою інституціоналізму стала критика класичної концепції економічної теорії автоматичного ринкового регулювання, обґрунтування необхідності державного регулювання економіки, акцентування уваги на важливості суспільних мотивів у поведінці суб'єктів ринку.

Особливого поширення інституціоналізм набув на Заході після другої світової війни в умовах посилення монополізації економіки і посилення економічної ролі держави. В його рамках сформувалися і набули свого розвитку такі напрямки як: інституціонально-соціологічний (Ф. Перу), концепція трансформації капіталізму (Г. Минз, А. Берли), неінституціоналізм (Д. Гелбрейт, Р. Хейлбронер) [1, с. 310].

Що стосується таких категорій інституціональної економіки, як «інститути» та «інституції», то в економічній науці, сьогодні, відсутнє однозначне їх тлумачення. Дослідники інституціональної трансформації економічної системи розходяться у судженнях, що вважати інституціями, що інститутами. Первинно класики інституціоналізму надавали інститутам здебільшого психологічного характеру, оскільки визначали їх як звичаї, традиції й способи мислення, які стали навичками окремої групи людей, більшості населення і навіть усього народу. На думку Т. Веблена, В. Гамільтона, ці звичаї, традиції та способи мислення організовують і регулюють поведінку людей, формують їх духовний світ [2, с. 657].

Дехто з сучасних дослідників інституціональної економіки категорії інститутів та інституцій ототожнює, використовує їх описуючи економічні процеси і явища ринку праці й соціально-трудової сфери як словосполучення «інститути-інституції». Зокрема, О.І. Колядич зазначає, що «... у процесі інституційних змін створюється інституційний ринок, об'єктами його є «інститути-інституції», які диференціюються за певними типами ...» [3, с. 141]. Він визначає інституційну складову, або інституційний простір зайнятості, під яким розуміє сукупність цінностей, установку норм і правил, що визначають взаємодію суб'єктів у середовищі, в якому використовується трудовий і підприємницький потенціал суспільства [3, с. 139]. Хоча фактично таке визначення, на нашу думку, цілком відповідає сутності категорії інституту зайнятості.

Більш конструктивним у науковому плані є все таки розмежування понять «інститут» та «інституції». Нам більше імпонує позиція О.Г. Шпикуляка, який слушно наголошує на тому, що категорії «інститути» та «інституції» різні, хоча і взаємодоповнювані. «... інституції — це правила, традиції, усталені стереотипи, а інститути — організаційно-оформлені утворення, які підтримують правила, інституції, формують умови життєдіяльності й можливості суспільного буття. ... Інститути економічні — це основоположні економічні категорії: товар, гроші, власність, праця і т.п.; відносно стійкі, повсюдно використовувані, формальні й неформальні правила і норми, які містять умови проведення й обмеження економічних дій, відносин, а також фактори примусу» [4, с. 162].

Деякі дослідники інституалізації соціально-трудових відносин аналізуючи структуру інституту зайнятості, відповідно до її функцій виділяють її підсистеми. С.В. Тютюнникова, О.М. Нестеренко зазначають, що інститут зайнятості потрібно розглядати як три взаємопов'язаних підсистеми. Перша підсистема визначає механізм залучення робочої сили у процес праці. Друга підсистема передбачає відтворення робочої сили в процесі функціонування праці. Третя підсистема включає в себе професіоналізацію та соціалізацію суб'єктів ринку праці. Всі ці три підсистеми знаходяться під взаємним впливом одна на одну, тому важливим є їх взаємний розвиток [5, с. 108—119].

Предметом наукової дискусії в площині інституціонального аналізу сьогодні є уточнення змісту категорій інститутів та інституцій, деталізація їх класифікації. Зокрема, прийнято виділяти базові та похідні інститути ринкової економічної системи. Які саме ринкові інститути відносити до базових, а які до похідних також є питанням дискусійним. В.Д. Якубенко, наприклад, виділяє чотири базисних економічних інститути: власність, владу, управління та працю [6].

Ю.М. Лопатинський базисними вважає лише три інститути: інститут власності, інститут контрактації та інститут держави, що є цілком зрозумілим, з огляду на те, що саму категорію інституту він визначає як писані й неписані норми та правила, що є умовами і передумовами процесу прийняття управлінських рішень. До похідних інститутів дослідник відносить усі інші економічні інститути, окрім базових, це інститути підприємництва, конкуренції, ціноутворення та ін. [4, с. 163]. В економічній літературі існують і інші класифікації інститутів ринкової економіки.

З огляду визначень суті ринкових інститутів можна зробити висновок, що природа економічної категорії зайнятості є інституціональною. Це підтверджується тим, що вона цілком відповідає характеристикам інституту. Зокрема, зайнятість можна визначати як організаційно оформлену систему інституцій та інститутів, що впорядковують, регулюють взаємодію суб'єктів у сфері соціально-трудових відносин. Інституціональність зайнятості проявляється і в тому, що функціонально вона досить відчутно залежить від державного регулювання, метою якого є забезпечення умов для повної та раціональної зайнятості економічно активного населення країни. Інституції зайнятості утворюються і діють з метою удосконалення регулювання соціально-трудових відносин у частині використання трудового потенціалу суспільства. В умовах ринку вони закріплюються у формі інститутів — усталених «правил гри» на ринку праці, певних установ та організацій, що регулюють зайнятість населення, а також законодавчих актів, що регламентують соціально-трудові відносини. Тому удосконалення інституціонального забезпечення формування повної, раціональної зайнятості населення є однією з важливих умов ефективного функціонування та розвитку ринку праці.

Успішність ринкової трансформації економічної системи України багато в чому залежить від ефективності інституціональних перетворень в агропромисловому секторі, що, в свою чергу, окрім усього іншого, визначається тим, наскільки ефективним є інститут зайнятості сільського населення. В рамках даного дослідження останній визначається як один з елементів системи ринкових інститутів, за допомогою якого упорядковуються організаційно-правові, соціально-економічні та інші відносини між людьми у сільській місцевості, пов'язані з їх участю у всіх видах економічної діяльності, спрямованій на задоволення їх власних і суспільних потреб з метою розширення можливостей розвитку трудового, фізичного, інтелектуального, духовного потенціалу селян, що приносить їм дохід.

Інститут зайнятості сільського населення це також сукупність установ і організацій, що регулюють відносини на ринку праці, пов'язані із забезпеченням сільського населення конкурентоспроможними робочими місцями, його участю у господарській діяльності, відтворенням робочої сили в аграрному секторі. Інститут зайнятості сільського населення — розкривається і як сукупність соціальних норм, правил, традицій, культурних зразків, які визначають сталі форми поведінки селян, їх дії на ринку праці.

Інститут зайнятості сільського населення — це і сукупність норм права, регламентуючих соціально-трудові відносини у аграрній сфері. Зрештою це система поведінки сільських працівників на аграрному ринку праці відповідно до усталених норм, правил, звичаїв, традицій, які склалися в тому чи іншому регіоні.

Інституціональні перетворення в аграрному секторі зумовили появу багатоукладної аграрної економіки, що проявилось у тому, що на зміну державної та суспільної монополії на засоби виробництва у сільському господарстві прийшли нові, різноманітні форми власності і форми господарювання. Найважливішими з яких стали приватна та колективна форми власності. Колгоспи та радгоспи були змінені спочатку на колективні сільськогосподарські підприємства, згодом і вони трансформувалися у більш різноманітні господарські формування, найпоширенішими з яких стали ТОВи, агрофірми, ВАТи, ЗАТи, сільськогосподарські кооперативи, малі підприємства, фермерські господарства та інші. Відбулося паювання землі і майна, внаслідок чого селяни де-юре стали їх власниками і отримали свободу від жорсткого державного планування щодо того, що виробляти і куди вироблене збувати.

Названі перетворення складають далеко не повний перелік тих змін які відбулися внаслідок ринкового реформування агропродовольчого сектора економіки країни. Разом з тим, ці та інші реформи призвели до інституціональних трансформацій соціально-трудових відносин, аграрного ринку праці, зайнятості селян. Слід відмітити, що процеси інституціоналізації аграрного ринку праці і загалом соціально-трудових відносин в аграрній сфері і аграрної зайнятості, зокрема, відбувалися доволі складно. Інституціоналізація соціально-трудової сфери вимагала демонтажу, руйнування існуючих інститутів, оскільки вони не могли ефективно функціонувати в нових, ринкових умовах господарювання, бо створювалися на потребу адміністративно-командної, планової економіки і відповідали її умовам. Необхідним стало створення нових інститутів соціально-трудової сфери, які б дозволяли ефективно її регулювати в нових умовах господарювання. Отже, ринкове реформування аграрного сектору супроводжувалося з одного боку деінституалізацією (зникненням, руйнуванням наявних інститутів) соціально-трудових відносин і водночас їх інституціоналізацією (встановленням нових механізмів, способів, методів регулювання аграрного ринку праці, появою нових регулюючих організацій, нових регламентуючих нормативно-правових актів, запровадженням нових «правил гри» на ньому, появою нових стереотипів поведінки тощо). Ринкова трансформація соціально-трудової сфери, її інституціональні перетворення у сфері зайнятості проявилися у зміні самої природи зайнятості, появи нових її видів і форм.

Найбільш суттєвою серед інституціональних змін у сфері аграрної зайнятості, напевно, стала зміна характеру зайнятості та її ідеології. На зміну ідеології обов'язкової, повної, всезагальної зайнятості працездатного населення прийшла ідеологія свободи кожного вільно обирати для себе працювати чи не працювати, якщо працювати, то самому вирішувати де і скільки, тобто вільно обирати сферу професійної діяльності, форму і міру своєї зайнятості у рамках дозволеного законом. У ринкових умовах господарювання держава нікого не зобов'язує працювати взагалі, і в сільському господарстві, зокрема.

Іншою характерною рисою інституціональних перетворень аграрного ринку праці є зростання індивідуальної відповідальності селян за свою трудову долю, рівень доходів, якість життя. Так би мовити переміщення акценту відповідальності з держави на самого громадянина. Держава більше не гарантує повної зайнятості, стабільності доходів селянам, як власне і всьому іншому населенню. Переважна більшість селян виявилися не готовими до такої відповідальності.

Поширення на селі інституту приватної власності, що прийшла на зміну пануючий державній і колективній формам власності на землю та засоби виробництва зумовило появу різних форм господарювання і, відповідно, утворення великої кількості різноманітних сільськогосподарських формувань. Монопсонія колгоспів і радгоспів, як єдиних покупців сільської робочої сили була усунута. На зміну од-

ному крупному роботодавцю, яким виступав колгосп або радгосп у кожному селі прийшло розмаїття різних за розміром і виробничим спрямуванням роботодавців, які утворилися внаслідок їх реформування. Відбувся розподіл зайнятого сільсько-го населення на роботодавців і найманих працівників. Частка перших поступово зростає, що свідчить про те, що ринкові відносини все більше входять у свідомість і життя селян.

Важливим здобутком реформування аграрного сектора стала поява фермерства. На початку реформ на фермера покладалися великі надії і сподівання, але, через велику кількість об'єктивних причин, серед яких і причини інституціонального характеру, фермери, сьогодні, на жаль, не відіграють визначальної ролі в аграрному виробництві. Ефективність використання ними факторів виробництва залишається низькою (зосереджуючи більше 10 % земельних угідь фермери виробляють лише 3—4 % сільськогосподарської продукції). Хоча, справедливості заради, слід відмітити, що і серед фермерських господарств, є успішні, крупні виробники сільськогосподарської продукції, які виступають роботодавцями і забезпечують своїх односельчан робочими місцями.

Суттєвою зміною стало також те, що у структурі зайнятого сільського населення за статусами зайнятості окрім найманих працівників з'явилася категорія працюючих не за наймом у секторі самостійної зайнятості. До її складу увійшли роботодавці, самозайняті та безкоштовно працюючі члени сім'ї. Статуси зайнятості у офіційній статистиці визначаються на основі класифікації, відповідно до рекомендацій 15-ої Міжнародної конференції статистиків праці від 28 січня 1993 р. За національною статистичною методологією до самозайнятих відносять осіб, зайнятих індивідуальною, самостійною трудовою діяльністю, яку здійснюють самостійно, тобто без залучення постійних найманих працівників [7, с. 16]. За роки реформування самозайнятість у сільській місцевості зросла у десятки разів і у 2009 р. склала 38,7 % [7, с. 73]. Поширення вона набула переважно у сільському господарстві, хоча деяка частина самозайнятих займається будівництвом, ремонтами, надає послуги у сфері торгівлі, інші побутові послуги. Сільська самозайнятість має багато негативних рис, але у роки тотальної економічної кризи, занепаду громадського сектору сільського господарства, вона рятує мільйони українських селян та їх родини від голоду та злиденності.

У сучасному сільському господарстві поширення набув малоефективний дрібний приватний сектор. Передача селянам їх присадибних ділянок у приватну власність і деяке збільшення їх розмірів дозволило багатьом з них більш, менш забезпечувати себе та свою родину. Сьогодні в господарствах населення виробляється 97,4 % картоплі, 88,1 овочів, 83,6 фруктів і ягід, 80,3 молока, 47,5 — м'яса, 40 % яєць, крім того 24,2 % зерна і 17,5 % соняшнику [8]. Отже, акцент у виробництві аграрної продукції, особливо тваринницької і відповідно зайнятості селян перемістився у дрібнотоварний приватний сектор з усіма його негативними і позитивними впливами на соціально-трудову сферу.

Характеризуючи інституціональні зміни соціально-трудової сфери аграрного сектору слід відмітити також появу і поширення нестандартних і гнучких форм зайнятості. Особливого поширення в аграрному секторі набула вимушена неповна зайнятість. У статистиці вона представлена відпустками із ініціативи адміністрації та скороченим робочим днем (тижнем). Остання є більш поширеною формою неповної зайнятості. За офіційними даними Держкомстату України у 2009 р. у сільському господарстві кількість працівників, які перебували у відпустках із ініціативи адміністрації склала 11,6 тис. осіб, або 1,9 % середньооблікової кількості штатних працівників. Значно більше працівників працювало у режимі скороченого робочого дня (тижня) — 95,4 тис. осіб (15,3 %) [9, с. 107, 110]. Вимушена непов-

на зайнятість багато в чому зумовлює пошук вторинної зайнятості. Для сільського населення це зайнятість в особистому підсобному господарстві, може вона бути і у нелегальному секторі.

Попри кризові явища для сільськогосподарських підприємств, особливо громадського сектору, властивим є утримування надлишкової кількості робочої сили, що фактично являє собою приховане безробіття. І причин для цього на селі значно більше ніж у місті. Окрім загальнопоширених причин утримання надмірної кількості працівників, до яких належать великі витрати пов'язані із соціальними виплатами звільненим працівникам і намагання керівників таких підприємств утримати кадри в очікуванні на кращі часи зростання попиту на їх продукцію. У сільській місцевості до них додається соціальна відповідальність керівника перед своїми односельчанами за їх трудову долю, нерідко його дружні та родинні зв'язки з їх більшою частиною.

Реформування відносин власності, поява нових форм господарювання, нових форм і видів зайнятості позначилося на зміні, розширенні джерел доходів сільського населення, зміні їх структури. Доходи селян тепер можуть складатися із заробітної плати, доходів від підприємництва, від власності на засоби виробництва, землю. Слід відмітити негативне явище низького рівня оплати праці в галузі, яке за роки реформування ще погіршилося. Незважаючи на це, вона займає суттєве місце у загальній структурі доходів селянина, інші види доходів, зокрема доходи від власності, підприємницької діяльності, залишаються ще не досить відчутними для бюджету сільського домогосподарства. Надзвичайно низькою залишається орендна плата за зданих в оренду земельний пай. Розмір її відрізняється по областях і господарствах, але в середньому вона складає 1—2 % оціночної вартості земельного паю.

Негативними поширеними явищами реформаційного періоду розвитку аграрного сектору у сфері матеріального стимулювання сільських працівників стали тривалі затримки виплати зарплати. На 1 січня 2010 р. сума невикраденої заробітної плати працівникам сільського господарства склала 66,9 млн грн, з них 25,3 млн грн або майже 40 % заборгованість економічно активних підприємств [9, с. 278]. Причинами існування заборгованості із виплати заробітної плати є нестача оборотних коштів у сільськогосподарських підприємств. Тривалі не виплати заробітної плати негативно позначилися на мотивації сільських працівників, падає продуктивність їх праці, втрачається інтерес до продуктивної праці, послаблюється дисципліна у трудових колективах, набувають масового характеру крадіжки виробленої продукції, прогули, пияцтво та інші негативні явища. Низький рівень заробітної плати, нерегулярність її виплати зумовлюють падіння рівня життя сільського населення, спричиняють погіршення криміногенної ситуації на селі, сприяють наростанню соціальних конфліктів у сільському соціумі.

Іншим негативним явищем сфери матеріального стимулювання перших років ринкової трансформації аграрного сектору стала заміна грошової заробітної плати натуральною. З сільськими працівниками за їх працю розраховувалися виробленою ними продукцією. Це хоча і мало в собі суттєві негативні моменти (потребувало значних затрат праці працівника, його часу, коштів на отримання, зберігання та реалізацію цієї продукції, крім того, ціни за якими продукція відпускалася працівникам могла бути вищою за ринкову), проте було меншим злом порівняно з невикплатами заробітної плати. По мірі зміцнення фінансового стану аграрних підприємств частка натуральної оплати в загальному обсязі заробітної плати поступово зменшувалася і нині складає менше 2 %.

Ринкові перетворення призвели також до появи і поширення неформального сектора економіки і збільшення зайнятості селян в ньому. Визначення обсягів зайнятості у неформальному секторі офіційною статистикою здійснюється відповідно до методики розробленої на основі Резолюції щодо статистики зайнятості в неформальному секторі, прийнятої на 15-й Міжнародній конференції статистиків праці у 1993 р. За цієї методикою критеріями підприємства неформального сектора є ринкова спрямованість економічної діяльності, обмежене число працівників (до 5 осіб), відсутність державної реєстрації підприємницької діяльності. За національною методологією до неформального сектору включаються всі особи, які були зайняті на незареєстрованих підприємствах, що за своїм розміром (чисельністю) відносяться до сектору домашніх господарств. До зайнятих у неформальному секторі включають також осіб, які працювали за усною домовленістю з роботодавцем в офіційному секторі, тобто без укладання офіційного трудового договору (контракту) [7, с. 15].

На селі неформальна зайнятість зосереджувалася у незареєстрованих підприємствах, або його підрозділах, які займалися дозволеною законом діяльністю, підлягали реєстрації, але не реєструвалися з міркувань несплати податків. Це могли бути, наприклад, підпільні цехи з переробки сільськогосподарської продукції (наприклад, виробництва майонезу, ковбасні цехи, молокопереробні цехи тощо). До неформального сектору відносять також підприємства, організації, які виробляють продукцію, або надають послуги заборонені законодавством, зайнятість такими видами діяльності кваліфікується як кримінальна. Прикладами такої діяльності є підпільні цехи з виробництва та продажу вино-горілчаної продукції. Крім того, це зайнятість у надто дрібних виробництвах, реєстрація яких не вимагається законом. Наприклад, дрібна торгівля насінням, газетами, тютюновими виробами, кулінарними виробами власного виробництва (пиріжками, тістечками, варениками) на вулицях, у залізничному транспорті. У сільській місцевості у 2009 р. зайняте населення у неформальному секторі економіки складало 3019,7 тис. осіб, або 46,4 % загальної кількості зайнятих [7, с. 149].

Згортання громадського сектору сільськогосподарського виробництва, занепад установ соціальної інфраструктури призвели до того, що сфера прикладання праці для сільських мешканців суттєво звузилася. Це спонукало багатьох тих, хто залишився без роботи, шукати її поза аграрним сектором і часто служило причиною масової трудової міграції селян. Безробітні селяни у пошуках кращої долі виїжджали як у великі міста, обласні центри, так і за межі України. Сьогодні важко оцінити масштаби цієї міграції. За деякими експертними оцінками за кордоном нині працює від 2 до 7 млн осіб легальних і нелегальних мігрантів, суттєвою серед них є і частка мігрантів з села.

Що стосується внутрішньої міграції, то поширення тут набула маятникова міграція селян з сіл до близько розташованих обласних центрів, інших крупних міст. Так, за оцінкою професора соціології, провідного наукового співробітника Інституту соціології НАНУ І. Прибиткової, близько 20 % сільського населення щоденно (або вахтовим методом) їздить на роботу у міста, при цьому не планують туди перебиратися через недоступність для них міського житла [10, с. 25]. Колишні сільські трудівники у містах часто займають вакансії, які не потребують тривалої спеціальної підготовки та високої кваліфікації. Це некваліфіковані працівники у будівництві, водії громадського транспорту, слюсарі ремонтники, реалізатори харчових і промислових товарів на ринках, прибиральниці та ін. У Донецькій області, наприклад, селяни часто працюють на вугледобувних шахтах і на металургійних заводах. Одним з різновидів трудової маятникової міграції став «човниковий бізнес», який передбачав поїздки за кордон за товарами широкого вжитку (одяг,

взуття, побутова техніка, аксесуари тощо). Він набув поширення у перші роки перехідного періоду, що правда, більше до нього вдавалася міська інтелігенція, та інколи це могли бути і деякі селяни.

У селах далеко розташованих від міст більш поширеними тимчасова та сезонна трудова міграція, яка передбачає більш тривалу (2—6 місяців) відсутність мігранта вдома. Ці види міграції передбачають виїзд за кордон до країн близького та далекого зарубіжжя. Основними видами робіт, які передбачають сезонну міграцію для чоловіків, є праця за кордоном у добувній промисловості, будівництві, на сільськогосподарських роботах. Для жінок це праця домашньої робітниці, няні, доглядальниці, також це сільськогосподарські роботи (збирання фруктів, овочів) тощо. Найчастіше еміграційні потоки з України спрямовуються у Росію, Польщу, США, Казахстан, Ізраїль, Німеччину, Італію, Беларусь, інші країни.

Поширенню міграції сприяють глобалізаційні процеси, прогрес у галузі інформаційних, комунікаційних технологій, що робить можливим швидке розповсюдження інформації про нестачу робочої сили в певній країні. Розвиток транспортної інфраструктури і розвиток міграційних служб сприяють підвищенню мобільності робочої сили і її переміщенню у країни, що її потребують. Обсяг міграційних потоків швидко зростає. Якщо у 1990 р. мігрантів було 155 млн, то в 2005 р. їх кількість зросла до 195 млн осіб [11, с. 26]. Безумовно, позитивними рисами зовнішньої міграції є те, що трудові мігранти здебільшого переказують зароблені кошти своїм родинам, які проживають в Україні, і відповідно тут же і витрачаються ними, сприяючи зростанню сукупного попиту на споживчі товари та послуги, тобто впливаються в українську економіку. За даними Групи Всесвітнього банку за оцінкою перспектив розвитку у 2010 р. обсяг грошових переказів, що надійшов в Україну від емігрантів, склав 5289 млн доларів [11, с. 27]. Разом з тим, негативним наслідком тривалої трудової міграції селян є погіршення демографічної ситуації на селі, яка і без того є складною. Розпадаються сім'ї, діти ростуть без батьків, не отримують необхідної материнської чи батьківської любові, тепла, ласки, не отримують відповідного виховання, бо не бачать батьківського прикладу вирішення життєвих проблем тощо. Внаслідок міграції порушуються статеві-віковий баланс сільського населення, який призводить до обезлюднення українського села, його економічного, соціального і культурного занепаду і вимирання.

Інституціональні трансформації економічної системи проявлялися і в тому, що відповідно до змін, що відбувалися у соціально-трудовій сфері, йшло становлення нових інститутів, які покликані були забезпечити її регулювання в ринкових умовах господарювання. Важливим здобутком інституціональних перетворень у соціально-трудовій сфері стало створення Державної служби зайнятості, обласних, міських і районних центрів зайнятості.

На ряду з державним регулюванням зайнятості населення активним учасником цього процесу стали недержавні організації та установи, такі як кадрові, рекрутингові агентства, які надають широкий спектр послуг у галузі профорієнтації, пошуку роботи, підбору персоналу на платній основі і таким чином, сприяють більш ефективному функціонуванню ринку праці.

Слід відмітити, що в ринкових умовах господарювання, особливо у перехідний період, неодмінно зростають соціальні ризики у сфері зайнятості. Найбільше, що стосується аграрного сектора, це ризик втрати роботи (безробіття), невиплати заробітної плати, або її затримки, неповної зайнятості та інші. Тому мінімізації їх негативних проявів сприяла поява нового інституту соціального захисту населення, до якого увійшли нові види соціального страхування, як наприклад, страху-

вання на випадок безробіття, страхування на випадок тимчасової втрати працездатності та інші.

Висновки. Узагальнюючи вище викладене можна констатувати, що це далеко не повний перелік ринкових перетворень у сфері аграрного виробництва, сільських соціально-трудових відносин і зайнятості сільського населення. Разом з тим, окреслене дає підстави для висновку про те, що у сфері сільської зайнятості відбулися докорінні зміни, які втілилися у її інституціоналізації відповідно до умов ринкових відносин. Ринкова трансформація інституту аграрної зайнятості проявляється як у змінах її інституцій (норм, правил, традицій), так і її інститутів (установ, організацій, законодавчих актів). Інституціоналізацію зайнятості сільського населення, сьогодні, не можна вважати завершеною. Нині йде складне становлення ринкового інституту аграрної зайнятості, оскільки ще створюються нові її інститути, що проявляється у появі нових її видів, форм, створенні нових установ і організацій, регулюючих відносини зайнятості на селі, у формуванні нових «правил гри» на аграрному ринку праці, і відповідному їх закріпленні у нормативно-правових актах, поширенні нових стереотипів поведінки суб'єктів ринку аграрної праці тощо. Ринкова модель аграрної зайнятості, яка має бути сформована відповідно до концепції соціально-орієнтованої ринкової економіки, на яку взято курс Україною, повинна відповідати інтересам селянина, розширюючи його права на гідну працю і можливість всебічного розвитку його трудового, фізичного, інтелектуального, культурного, духовного потенціалу, забезпечуючи його особистісне зростання в процесі праці. Відповідно до цього нова ідеологія сільської зайнятості має зосереджувати акценти на розширенні свободи особистості, зростанні індивідуальної відповідальності, зростанні цінності сільської праці, перетворенні її на самоцінність, яка дає людині радість самореалізації.

Література

1. Большой экономический словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. — 4-е изд. доп. и перераб. — М.: Институт новой экономики. 1999. — 1248 с.
2. Економічна енциклопедія: У 3-х т. Т. 1 / редкол.: С.В. Мочерний (відп. редактор) та ін. — К.: Видавничий центр «Академія», 2000. — 846 с.
3. Колядич О.І. Інститути соціально-трудових відносин в розвитку ринкової економіки другої половини ХХ сторіччя. Дис. на здобуття наук. ступеня к. е. н. — К., 2009.
4. Шпикуляк О.Г. Економічні інституції та інститути у розвитку теорії ринку. // Економіка АПК. — 2010. — №1. — С. 159—165.
5. Тютюнникова С.В., Нестеренко О.М. Рыночные преобразования и структурные изменения занятости населения в постсоциалистических странах // Социальная экономика. — 2004. — №4. — Харьков. — С. 108—119.
6. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: монографія / Якубенко В.Д. — К.: КНЕУ, 2004. — 252 с.
7. Економічна активність населення України 2009 р: Стат. збірник. — К.: Державний комітет статистики України, 2010. — 208 с.
8. Сільське господарство України, 2009, 2010 роки. Моніторинг економічного і соціального розвитку підприємств і організацій АПК України за 2009, 2010 роки.
9. Праця України у 2009 році. Стат. збірник. — К.: Державний комітет статистики України, 2010. — 341 с.
10. Талалай Н. А нам и тут хорошо // Weekly ua № 02—03 (95). — 19—25.01.2012. — С. 24—25.
11. Талалай Н. Люди на экспорт // Weekly ua № 02—03 (95). — 19—25.01.2012. — С. 26—27.

Стаття надійшла до редакції 21.06.2012 р.